

Római templomok

I.

RAFFAEL ÉS BERNINI

A Santa Maria del Popolo Chigi-kápolnájának tökéletesen kimért, központi térébe, melyet Raffaél tervezett, a XVII. század közepén Bernini egy különös jelenet szobraival húzott erős átlót. Az oltártól jobbra levő fülke alakjait, Habakukot az angyalal, szimbolikus bibliai legenda szálán kötötte össze a bejárattól balra levő fülkének Dánielével. Az előbbieket légi útja — a Biblia szerint — az oroszánverembe vetett Dánielhez égi útmutatástól, angyal által vezetett, hogy eledelt vigyenek neki. Az angyalos szoborcsoport tehát a történet kiindulópontját mutatja, amint éppen elszállni készülnek, az imádkozó Dániel pedig a történet végpontját. A szimbolikus értelmet kezdetben eltakarja — ma már — a barokk találékonyság s az anekdotikus elem.

Bernini invenciója céltudatos volt. Mert a négy fülke közül kettőben már a reneszánsz óta áll szobor. Raffaél tervei szerint Lorenzetto, a tanítvány kivitelezte őket, s az egyik igen megkapó, mert benne amár haldokló Raffaél alighanem önmagára is gondolt: a halból kilépő Jónással talán nemcsak a Chigiek feltámadáshitére, hanem saját maga halhatatlanságára is utalt. Ez és a másik reneszánsz szobor, az Illésé, valamikor ott állt a bejárattól melletti fülkében. Bernini, az átlós átrendezés merész scenográfusa, Jónás szobrát hátravitte az oltár balján levő fülkébe, s a bejárattól balra adott helyet istenhez könyörgő Dánielének. Vele átlósan szembe került Habakuk s az angyal figurája, s a helyén maradt, a bejárattól jobbra, Illés. Az áthelyezéssel Bernini chiazmus formában keresztezte saját, s összefüggő történetet megjelenítő szobrait a másik két, önmagában is értelmes szoborral — ez utóbbiak közé egy jellegzetesen barokk, az eucharisziát, vagyis a szentséget népszerűsítő elbeszélést fűzve be.

Habakuk és az angyal találkozása épp a tetőponton áll — Berninit mindig a legösszefogottabb kezdő jelenetek érdeklik. A Biblia szerint Habakuk (aki nem azonos a Júda királysága alatti prófétával) Júdeában élt, s levest s azt mártogatni való kenyeret készített az aratók számára. Éppen útban volt az étellel a földekre, mikor megjelent az Úr anyaga, s így szólt: „Vidd el az ebédet, melyet elkészítettél, Babilonba Dánielnek, aki az oroszánok veremében van.” Mire Habakuk ezt felelte: „Uram, sose láttam Babilont, és semmit sem tudok az oroszánveremről.” Akkor az Úr anyaga megfogta őt felül egy hajtincsénél, s átvitte, letette Babilonban a verem szélére szellemének gyorsaságával. Habakuk pedig kiáltott, mondván: „Dániel, Isten szolgája, vedd az ebédet, melyet Isten küldött neked.” Dániel mondta: „Megemlékeztél rólam, ó Istenem, és nem hagytad elveszni azokat, akik szeretnek téged.” Akkor Dániel felkelt, s evett. Ezalatt az Úr anyaga egy pillanat alatt visszavitte Habakukot kiindulási helyére, a mezőre [az aratók aznap éhen maradtak].

Így olvasható Dániel könyvében, a 14. rész 32—38. verséig.

Bernini nem így fogta fel.

Nála minden abban a pillanatban történik, amikor az angyal jobb lábával rálibben arra a sziklatömbre, melyre Habakuk most ijedtében hátrahuppan, s felelni próbál az anyagnak. Az égi küldött bal lába nincs is kifaragva. Különben komplikált helyzetben jelenik meg, egyszerre föléhajolva Habakuknak, s ugyanakkor kinyújtott jobbjának, mutatójának irányába is oldalt-előre dőlve, mint aki reptében irányt változtatott. Kettejük viszonyába zsánerszerű elemeket vitt be a művész,

melyeket ragyogóan komponált meg egymást keresztező vagy párhuzamos vonalakkal s az anyag megmunkálásának változatos finomságával.

Habakuk hátraveti fejét, széles, parasztos arcát, riadtan húzódik el az égi küldöttől a fülke bal sarkába, erőteljes, meztelen bal lábát ferdén felhúzza, bal kezében tartogatja is a részben a sziklához támasztott, kendővel letakart durva, ételt hordó vesszőkosarat — minek következtében bal karján kipúposodnak az izmok, s láthatóvá válik egy hosszú ér —, miközben jobbjával, melyet bal térdén pihentet, jobb felé mutat, tévován, mintha azt mondaná az angyalnak: erre menjünk-e? Mutatóujjal kinyúló jobb karja párhuzamos az angyal bal karjával, mely — belecsippentve Habakuk hajába — a próféta feje fölött lebeg, ennek ferdén felhúzott bal lába viszont az angyal jobb karjával párhuzamos, mely kinyújtott [s már egy évtizede letört] mutatóujjal balra előre int.

A márvány felszínének kidolgozottsága, változékony puhasága festi alá azt a kis drámai dialógust, melyet az ifjú angyal s az idős férfi, a fölényesen mosolygó s a riadtan hátrahőkölő alak találkozásában érünk tetten. A szikla embermagasságban nő ki a fülkéből, s ahová a próféta lehuppant, a legkeményebb a test, oldódása, lassan, a hátravetett jobb lábat vaskosan eltakaró köntössel történik, ennél még puhább a köntös lecsúszó felső része, mely szabadon hagyja Habakuk vállait, s tekerccses, labirintikus redőket, öblösödéseket vet a deréktájon, hogy végül még puhább, toll- és piheyszerű legyen az angyal szárnyában, mely rácsapódik derekára s eltakarja szemérmét. Ez a technikailag gondosan kidolgozott testfelület drámai aláfestője a két alak találkozásának.

Habakuk ellenkezik. De amennyi erő s másféle akarás van benne, az mind semmivé válik az angyal, a kacér serdülő hajhúzó mozdulatától. Csak bal kezének hüvelyk- s mutatóujja közé csippenti Habakuk egy hajtincset, s máris előrefelé helyezi át a két alak egyensúlyát, kiegyenlítve Habakuk hátradőlését. S a két láb ellenkezése csak aláhúzza a kontrasztot: Habakuké súlyos, csupa izom, az angyalé olyan, mint egy kisgyermké, vékony. Az ujjak is különbözők: Habakuk mutatóujja csontos és bütykös, az angyal ujjai kerekdedek, arisztokratikusak.

Az anyalka — a szent Teréz látomásának Kupidójával rokon. Fitos orra s kaján mosolya, lángszarvacskákba tekeredő haja, s mindenekfölött kényeskedő hajcsippenése és másik irányba vezénylő karja mutat valamit a kis szatírból is, aki játszik, gúnyolódik is az idős, elrémült férfival.

A gyermekangyal odaint túlra, Dániel fülkéje felé. Dániel fiatal, izmos férfi, aki bal lábán térdel, jobb lábát még a letérdelés előtti hajlítás mozdulatában tartja ferdén. Fejét hátravetve két kezét imára teszi össze, de úgy, hogy karját nagy lendülettel felsőteste elé emeli. Az önátadás, extázis pillanatában van, ahogy üdvért könyörög. Mint láng lobog végig testén a jobb vállról lecsüngő köntöse. Ez, mintegy a kihúzott test lendületétől, nagy hullámot vet mellmagasságban, s aztán öblösödveráncolódva tapad hozzá az ágyékhoz — jóformán az egész testet szabadon hagyva. Hogy oroszlanbarlangban vagyunk, azt a fülke grottás kiképzése és egy oroszánfej sejteti, az oroszlán Dániel lábát nyalja szelíden, miközben durva, horgas karmú mancsa ott fekszik a fiatal sima férfiláb mellett.

Dániel alakja még hevesebben nyúlik ki a fülkéből, mint Habakuk az angyallal. Felfelé tekint, de az oltár, a kupola felé fordulva.

A két csoport elrendezésének szándéka világosan kiderül egy oly írott forrásból, mely Rómában s nem sokkal a Santa Maria del Popolo-beli munkák előtt jelent meg, s amelynek jelentősége nem kerülhetett el Bernini vagy megbízójának figyelmét. Az egyházi antikvárius, Antonio Bosio az 1632-ben megjelent *Roma sotterranea*-ban részletes értelmezését adja az ókeresztény ikonográfiának, tárgykörök, vezérszavak szerint. Dánielnél s Habakuknál az olasz szöveg ezt mondja: Hasonlóképpen az atyák e történetből az enyhülés adományát érezték ki, melyet a purgatórium lelkeinek adnak a mise szent áldozatával, mely átvitt értelemben jelen van a Habakuktól Dánielnek vitt eledelben... S latinul fűzi hozzá, hogy mivel Habakuk nem ismerte a helyet, ahová mennie kellett volna, angyal mutatta meg

neki azt úgy, hogy hajánál fogva vitte el Babilonba, a veremhez. 1651-ben latinul jelent meg a könyv, s ebben Dániel különböző jelentése még részletesebben van leírva.

Bernini elrendezése tehát a speciális teológiai jelentésből magyarázható — lehetett éppen a megbízó, VII. Sándor pápa kívánsága is. Annyi bizonyos, hogy ez a jelentés akkor ismert volt Rómában. A Chigiek sírkápolnájában tehát az az értelme, hogy az oltár mellől, ahol a miséket tartják az elhalt Chigikért, viszi át az oltáriszentséget Habakuk a purgatóriumi lelket jelképező Dánielnek. Dániel alakjában önmagában oly erővel tör fel az üdvért könyörgés, hogy ezt az alakot az Örök imádás motívumát képviselő sírfigurák közé helyezik — az örök imáadásnak páholyból, medaillonról, szarkofágról az oltár felé tekintő alakjai a barokk Róma leggyakoribb síremlékszobrai.

Bernini leleménye tehát elsősorban a kompozicionális kivitelezésben van; így sokatmondóan állíttatta fel az oltár mellső oldalára Lorenzettónak azt a fekete bronz reliefjét is, mely eredetileg az egyik Chigi piramissírján volt. A relief Krisztusnak a szamaritánával való találkozását ábrázolja, tehát az élő víz ígéletének jelenetét — s Bernini úgy vélhette, hogy a szent eledel oltár mellőli elküldésének aktusát tökéletesen kiegészíti a szent ital ígéletének éppen az oltárfalról sugárzó jelenete. S még valamivel segítette dinamikusabbá tenni a kápolna centrális terét: a padlón, az oltár előtt, abban az átlóban, melyet a Habakuk csoport ír le Dánielig, színes kőberakással a csontvázhalált ábrázolta, amint a Chigiek címerét fogva lebeg felfelé, pontosan a kupolának Raffaeltől tervezett s az Uristent mutató mozaikjai felé: a felírás — *Mors ad Caelos* — a repülés konkrét célját jelzi.

Legfelül a kupolában az eget teremtő Atyaisten alakja áll, körötte pedig a nap s a hét égitest szimbólumai, melynek mindegyikét, dantei koncepció szerint, angyal vezet. Az ábrázolásba belejátszik a reneszánsz sztoikus-kabalisztikus hite is a zodiakus jegyeivel. Az ablakok között Salviatinak a teremtésről s a bűnbeesésről szóló freskói foglalnak helyet. Alattuk — ugyancsak Salviatitól — az évszakok medaillonjai. Mindebben egy rendszeres, körben visszatérő világ képe jelenik meg, minden dráma s individuális nyugtalanság kizárásával. Ezt hozza be viszont, erőteljesen, Bernini a Habakuk—Dániel átlóval, a relief elhelyezésével, a felfelé lebegő halál márványképeivel. Az 1650-es évek végén, az 1660-as évek elején tehát Bernini valami olyat tett hozzá Raffael centrális épületéhez, ami kilép az egész körfalaiból, s áthatolva a téren, izgalmasabb, újabb központot teremt, valami nyugtalanítót s drámaiságát a holt nyugalmú sírkápolnában.

Róma, 1975. július

Szaunder József egyik utolsó írása, amelyet a szerző özvegye juttatott el hozzánk.

Szerkesztői asztal

Az *Élet és Irodalom* című hetilap 1975. szeptember 13-i számában az alábbi közlemény jelent meg: „A Tiszatáj című folyóirat 1974. októberi számában »Háry a körletben« címmel megjelent drámatörredék néhány részlete — mint ez a szöveg-összeolvasásból kiderült — Deák Tamás kolozsvári szerző első ízben 1968-ban közzétett, »A hadgyakorlat« című műve első fel-

vonásának figyelembevételével keletkezett.” — A finom fogalmazású szöveg kiegészítésre szorul. Az olvasó talán másként ítéli meg szerkesztőségünk eljárását és jóhiszeműségét, ha közöljük: a Deák Tamás művének „figyelembevételével keletkezett”, *Háry a körletben* című drámatörredék szerzője irodalmunk neves képviselője, *Sükkös Mihály* volt.